

dr hab. Bożena Frączek, prof. UE
Katedra Bankowości i Rynków Finansowych
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Katowice 19.04.2023

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr **Olgi Wyszowskiej-Kaniewskiej**
WPLYW KOMPETENCJI FINANSOWYCH
NA POZIOM UBANKOWIENIA I OSZCZĘDNOŚCI OSÓB MŁODYCH W POLSCE
napisanej pod kierunkiem naukowym
dr hab. prof. US Beaty Świeckiej – promotor
dr inż. Tomasza Wiśniewskiego – promotor pomocniczy

Uwagi wstępne:

Podstawą formalną do napisania recenzji są:

- 1) Pismo Przewodniczącego Rady Naukowej Instytutu Ekonomii i Finansów Uniwersytetu Szczecińskiego Prof. dr hab. Stanisława Hońko, prof. US z dnia 22 lutego 2023 z prośbą o zrecenzowanie pracy doktorskiej mgr Olgi Wyszowskiej-Kaniewskiej pt. „Wpływ kompetencji finansowych na poziom ubankowania i oszczędności osób młodych w Polsce”.
- 2) Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2003 nr 65, poz. 595 z późn. zm.).

Przewód doktorski został wszczęty w dziedzinie nauk ekonomicznych w dyscyplinie *finanse*.

Temat opracowania i uzasadnienie jego wyboru

Temat przedłożonej do recenzji rozprawy został ujęty w jej tytule: *Wpływ kompetencji finansowych na poziom ubankowania i oszczędności osób młodych w Polsce*. Podjęty problem badawczy jest ważny zarówno z teoretycznego, jaki praktycznego punktu widzenia. Jest istotny z uwagi na stały i nieprzerwany od wielu lat rozwój rynku finansowego, któremu niestety nie towarzyszy odpowiedni wzrost wiedzy i umiejętności jego uczestników, zwłaszcza indywidulanych konsumentów finansowych. W szczególności problem ten dotyczy ludzi młodych, którzy zaczynają swoje uczestnictwo w rynku finansowym.

Cele rozprawy i hipotezy badawcze

Głównym celem opracowania jest ocena wpływu kompetencji finansowych na poziom ubankowienia i oszczędności osób młodych w Polsce. Cel główny został określony poprawnie i jednoznacznie nakreślił kierunek badań teoretycznych i empirycznych. W ramach zaplanowanego procesu badawczego poza celem głównym określono także powiązane z nim cele szczegółowe (6 celów szczegółowych).

W odniesieniu do przyjętych celów badawczych sformułowano hipotezy badawcze: hipotezę główną oraz 5 hipotez szczegółowych. Nie sformułowano hipotezy badawczej do celu CS6: *Charakterystyka aktywności bankowej i zachowań oszczędnościowych osób młodych w Polsce*. Kwestie zachowań w obszarze ubankowienia i oszczędności zostały zawarte w hipotezie szczegółowej odnoszącej się do odzwierciedlenia deklarowanych postaw wobec ubankowienia i oszczędzania młodych osób w Polsce do ich rzeczywistych zachowań w tych obszarach.

Nie do końca jednak zrozumiała jest kolejność wyznaczonych celów – zwłaszcza ostatniego wspomnianego celu szczegółowego CS6. Wydaje się, że cel ten powinien poprzedzać wszystkie pozostałe cele szczegółowe.

Zasadniczo zarówno hipoteza główna, jak i hipotezy szczegółowe wydają się być sformułowane w sposób umożliwiający ich empiryczną weryfikację przy wykorzystaniu naukowych metod badawczych, co zostało w trakcie badań potwierdzone (np. poprzez zastosowanie odpowiednich testów czy korelacji).

Treść rozprawy

Opracowanie składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, podsumowania, bibliografii, stosownych spisów i załączników – zawierających kwestionariusz ankiety i abstrakt w języku angielskim. Objętość pracy obejmuje 306 stron (z załącznikami).

Wstęp pracy zawiera wymagane w rozprawach naukowych elementy, takie jak: uzasadnienie podjętej tematyki, określenie celów i hipotez badawczych, krótką charakterystykę podjętych badań wraz z wyliczeniem metod badawczych oraz strukturę opracowania.

Pierwsze dwa rozdziały stanowią pogłębione badania teoretyczne dotyczące pojęć stanowiących główne koncepcje w pracy, tj. kompetencji finansowych, ubankowienia i oszczędzania.

Zauważalna tak w literaturze krajowej, jak i zagranicznej różnorodność definicji i koncepcji podstawowych pojęć wykorzystywanych w pracy np. *financial literacy* czy *financial capability* i innych powiązanych pojęć zdecydowanie wymagała wyjaśnienia i komentarza w kontekście podjętego tematu i zaplanowanych badań. Słusznie zatem Autorka rozprawy przeprowadziła rozważania (krytyczna analiza literatury) dotyczące definicji poszczególnych pojęć, ich charakterystyki,

podobieństw i różnic. Zbyt słabo wyeksponowano jednak podobieństwo definicji i interpretacji koncepcji *financial literacy* jako alfabetyzacji finansowej w ujęciu wąskim i szerokim lub jako kompetencji finansowych (również w ujęciu wąskim i szerokim). W wielu polskich opracowaniach *financial literacy* tłumaczona jest jako alfabetyzacja finansowa i w znacznym zakresie pokrywa się ze zdefiniowanymi przez Autorkę rozprawy kompetencjami finansowymi.

Niezależnie jednak od powyższego podkreślić i pozytywnie ocenić należy prezentację wielu definicji pojęć *financial literacy* i *financial capability* a także w dalszej części terminu kompetencji finansowych (i innych powiązanych pojęć), a następnie zaprezentowanie definicji tych pojęć dla potrzeb pracy. Jest to niezwykle ważne, ponieważ ułatwia zrozumienie i interpretację prowadzonych w dalszej części rozważań, badań i ich wyników.

W podobny sposób przeprowadzono rozważania nad koncepcją wykluczenia i włączenia finansowego. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na zaprezentowaną w pracy na s. 18 definicję (elementy) *financial capability* w powiązaniu z charakterystyką włączenia finansowego (*financial inclusion*). W odniesieniu do tej definicji w dalszych rozważaniach nie zwrócono szczególnej uwagi na część wspólną tych dwóch koncepcji (*financial capability* i *financial inclusion*). Chodzi o to, że „dostęp do produktów i usług finansowych” został zaprezentowany jako element *financial capability*, nie podkreślono jednak, że jest to także ważny składnik powszechnie obowiązującej definicji włączenia finansowego.

W sposób spójny i czytelny zaprezentowano determinanty wykluczenia finansowego, w podziale na czynniki podażowe, popytowe oraz społeczne. Pewien niedosyt budzi jedynie prezentacja konsekwencji wykluczenia finansowego – zwłaszcza w obszarze wpływu na podmioty finansowe i gospodarkę.

Kolejnymi pojęciami, które zaprezentowała Autorka są ubankowanie i oszczędzanie. Również i w tym przypadku zaprezentowała liczne opublikowane w literaturze definicje, klasyfikacje, poziomy zaawansowania (zwłaszcza w przypadku ubankowania; w przypadku oszczędzania odnotowano relatywną zgodność co do istoty tego pojęcia). Przyjęte na potrzeby pracy rozumienie pojęcia ubankowania i oszczędności, a także wskaźniki umożliwiające ich pomiar w rzeczywistości odpowiadają powszechnie znanym koncepcjom określonych obszarów włączenia finansowego (rachunki w instytucjach finansowych, oszczędności w instytucjach finansowych – chodzi głównie o nadzorowaną część rynku finansowego). Warto zaznaczyć, że to właśnie rachunki/konta (*Account at a Formal Financial Institution*) stanowiły o poziomie włączenia finansowego w pierwszych edycjach globalnych badań nt. poziomu włączenia finansowego (Bank Światowy). W miarę rozwoju nowoczesnej technologii włączenie finansowe w obszarze „rachunki” zostało poszerzone o rachunki mobilne, które jak wiadomo odnoszą się także do rachunków oferowanych przez operatorów telefonii komórkowej i które w znacznym, stopniu przyczyniły się do zwiększenia poziomu włączenia

finansowego w tym obszarze (w obszarze rachunki) np. w krajach afrykańskich. Należałoby o tym wspomnieć.

W kolejnym trzecim rozdziale zostały omówione czynniki wpływające na kompetencje finansowe. W tej części rozprawy przeprowadzono bardzo szczegółowe, ciekawe i pożyteczne rozważania dotyczące roli socjalizacji finansowej/ekonomicznej w budowaniu kompetencji finansowych/ekonomicznych. Zdecydowanie mniej szczegółowo omówiono rolę i znaczenie edukacji finansowej w budowaniu kompetencji finansowych. Wskazując cele edukacji finansowej (podniesienie kompetencji finansowych), nie zwrócono w ogóle uwagi na podniesienie poziomu włączenia finansowego (dostępu do i korzystania z podstawowych instrumentów finansowych), co powszechnie uznawane jest za najważniejszy cel edukacji finansowej (obok podniesienia poziomu kompetencji/alfabetyzacji finansowej). Jest to o tyle istotne, że korzystanie z produktów i usług finansowych jest także uznawane jako „*education by practice*”.

Kolejne dwa rozdziały – czwarty i piąty – to rozdziały w których przeprowadzono badania wtórne i pierwotne.

W rozdziale czwartym Autorka zaprezentowała dodatkowo wybrane badania empiryczne dotyczące omawianej w pracy problematyki (np. wiedzy i świadomości ekonomicznej, zachowań finansowych ze szczególnym uwzględnieniem osób młodych), które już wcześniej były przeprowadzone, a ich wyniki zostały opublikowane w literaturze przedmiotu. Szczególną uwagę poświęcono badaniom PISA i prezentacji ich wyników w Polsce na tle innych (wybranych) krajów. Ważną obserwacją Autorki jest zwrócenie uwagi na nieporównywalność wyników wielu badań, w tym nieustandaryzowany wiek osób młodych w tych badaniach. Co prawda w literaturze światowej znane są przykłady badań, których wyniki można porównać (np. na poziomie krajów, lub nawet w skali globalnej), ale wciąż prowadzonych jest bardzo mało badań podłużnych w zakresie kompetencji finansowych/alfabetyzacji finansowej lub zachowań finansowych, które umożliwiłyby śledzenie zmian w czasie. Badania PISA, których dane wykorzystała Autorka rozprawy należą do tych nielicznych, powtarzalnych i ewoluujących badań. Autorka rozprawy pogłębiła istniejącą w literaturze analizę wyników badań PISA skupiając się na sytuacji w Polsce, włączając analizę tej sytuacji na tle innych krajów. Ale nie tylko. Przeprowadziła także analizę w czasie wskazując na zmiany w Polsce i w innych krajach.

W tej części pracy przedstawiono dość szczegółowo metodykę badań PISA, a zbyt słabo wyeksponowano metodykę przeprowadzonych przez Autorkę badań wtórnych. Chodzi o prezentację wszystkich metod badawczych które były wykorzystane w badaniach wtórnych, np. analiza porównawcza (analiza wyników średnich w przestrzeni i w czasie), analiza dyspersji (zróźnicowania, rozproszenia) wyników, analiza rozkładu wyników, podstawowe metody statystyki opisowej, itd. (wraz z wykorzystanymi miarami) – przed przeprowadzeniem tych czynności badawczych. Jedynie część tych informacji jest zawarta we wstępie rozprawy.

Chociaż badania PISA nie obejmują problematyki oszczędności, można było sięgnąć po inne badania dostępne w literaturze, na podstawie których możliwa byłaby przynajmniej wstępna ocena poziomu oszczędności młodych Polaków na tle innych krajów. Należy jednak zaznaczyć, że trudno jest rzeczywiście znaleźć badania odnoszące się do obszaru oszczędzania w grupie wiekowej ludzi młodych, która została uwzględniona w badaniach przeprowadzonych przez Autorkę rozprawy.

Zaprezentowane w rozdziale piątym badania własne Autorka przeprowadziła w sposób czytelny opierając się na obowiązujących wytycznych w zakresie prowadzenia badań naukowych. Proces badawczy rozpoczęła od spójnego z wcześniejszymi rozważaniami teoretycznymi uzasadnienia podjętych badań. Sformułowała cele badawcze oraz odpowiadające im hipotezy badawcze. Zaprezentowała zakres przedmiotowy i podmiotowy badań.

W części dotyczącej zakresu przedmiotowego Autorka kilkakrotnie podkreślała rozumienie koncepcji kompetencji finansowych. Podkreśliła, że na potrzeby pracy wypracowano definicję kompetencji finansowych w ujęciu wąskim i szerokim. W dalszej części zaznaczyła jednak, że „na potrzeby pracy przyjęto perspektywę wąską”. Być może w tym ostatnim przypadku chodziło o część badawczą rozprawy, a nie całe opracowanie.

W części dotyczącej zakresu podmiotowego Autorka słusznie przyjęła grupę wiekową odpowiadającą innym dobrze znanym w literaturze badaniom – co umożliwiło porównanie uzyskanych wyników. Susznie także uwzględniła w kwestionariuszu ankietowym zagadnienia, które znalazły się w innych, wcześniej prowadzonych badaniach ankietowych w różnych krajach.

Badania właściwe (ankietowe) przeprowadzone w IV kwartale 2017 roku poprzedziły badania pilotażowe przeprowadzone w II kwartale 2017 roku. Zakres przestrzenny badań jest zadowalający (24 szkoły w 20 miastach w 11 województwach). Uzasadniono metodę doboru próby badawczej (dobór celowy). W przeprowadzonych badaniach ankietowych wykorzystano podstawowe metody statystyki opisowej. Wszystkie uzyskane wyniki zostały wyjaśnione i zinterpretowane w podstawowym zakresie. W analizie uzyskanych z badań ankietowych wyników przeprowadzono także analizę porównawczą wyników z różnych pytań, np. wyników samooceny kompetencji finansowych z wynikami osiągniętymi w zakresie tych kompetencji.

Weryfikując sformułowane hipotezy badawcze (hipoteza główna i 5 hipotez szczegółowych) zastosowano zestaw narzędzi statystycznych umożliwiających poprawne przeprowadzenie analiz i wnioskowanie. Każdorazowo (weryfikując każdą z hipotez) sprawdzano warunki, wyjaśniano wybór narzędzi statystycznych (testów) i opisywano przebieg analizy statystycznej zmierzającej w kierunku weryfikacji hipotezy.

Informacje nt. realizacji zaplanowanych celów badawczych wraz z wynikami weryfikacji hipotez badawczych zaprezentowano w podsumowaniu opracowania.

Wykorzystane źródła literaturowe

Zestawienie bibliograficzne obejmuje łącznie 296 pozycji, w szczególności 172 pozycje zaklasyfikowane jako *Źródła zwarte* (z czego 38% stanowią pozycje anglojęzyczne) oraz 124 pozycje, zakwalifikowane jako *Raporty badawcze*, źródła internetowe i akty prawne.

W pierwszej części bibliografii (*Źródła zwarte*) – 27 pozycji to pozycje opublikowane przed 2000 rokiem, 57 pozycji zostało opublikowanych w latach 2001-2010, 87 pozycji zostało opublikowanych w latach 2011-2020 i jedna pozycja została opublikowana po 2020 roku.

Ogólna ocena rozprawy, jej walory i elementy dyskusyjne

Problem podjęty w pracy został dobrze zdefiniowany i czytelnie ujęty w tytule pracy. Podjęty temat, który z pozoru może się wydać oczywisty i przyjemny do analiz jest w rzeczywistości bardzo złożony. Wymaga szerokiej wiedzy i dobrej znajomości bardzo licznej literatury (tak krajowej, jak i zagranicznej). Już sama analiza literatury jest niezwykle skomplikowana, z uwagi na bardzo zróżnicowane definicje, klasyfikacje, szerokie spektrum przyczyn/czynników/predyktorów/motywów a także skutków analizowanych koncepcji czy procesów, liczne teorie dotyczące oszczędności, itd. Na pozytywną ocenę zasługuje zastosowane przez Autorkę rozwiązanie przeprowadzonych rozważań w tej części rozprawy (dwa pierwsze rozdziały). Każda dyskusja, rozważania w ramach krytycznej analizy literatury – dotycząca pojęć/koncepcji, wymagających wyjaśnienia z uwagi na zakres tematyczny dysertacji, zostały podsumowane w tabeli, co dodatkowo zwiększa czytelność prowadzonych rozważań.

Autorka dość szczegółowo opisała nie tylko charakterystykę, ale także ewolucję wielu pojęć – ważnych dla prowadzonych badań. Poza wspomnianymi wcześniej koncepcjami *financial literacy*, *financial capability* zwróciła także uwagę na *świadomość finansową* oraz pojęcie *kompetencji* (nie tylko z perspektywy kompetencji finansowych, ale także szerzej – także z perspektywy zarządzania). Na pozytywną ocenę zasługuje spójność podjętej problematyki, szeroko omówionych pojęć/koncepcji, rozważań teoretycznych i następnie przeprowadzonych badań i zaprezentowanych wyników.

Pozytywnie należy także ocenić zakres tematyczny badań pierwotnych (pytania ankietowe). Wyniki sformułowanych dla potrzeb badań pytań umożliwiły podstawową ale jednocześnie relatywnie dokładną ocenę kompetencji finansowych młodych osób w Polsce – zwracając uwagę na obszary, które są bardziej lub mniej zrozumiałe dla młodych ludzi. Tym samym wyniki badań

umożliwiają sformułowanie ważnych postulatów w zakresie poprawy kompetencji finansowych młodych osób w Polsce. Te postulaty nie zostały jednak w pracy zaprezentowane.

W niektórych fragmentach pracy – zwłaszcza w dwóch pierwszych rozdziałach – za mało wyeksponowano zbieżność terminologii (zaobserwowanej w literaturze) – co mogłoby sprzyjać w przyszłości ujednolicaniu terminów i definicji, a nie ich mnożenie. Skutkuje to tym, że te same badania np. Banku Światowego dot. *financial literacy* są prezentowane w literaturze polskiej jako badania dotyczące poziomu *alfabetyzacji finansowej* lub w innych publikacjach – jako badania dotyczące *kompetencji finansowych* – co dla przeciętnego czytelnika lub początkującego naukowca może oznaczać różne badania.

Problem dotyczy np. tłumaczenia/rozumienia terminów *financial literacy*, *financial capability* lub np. *włączanie i włączenie finansowe* vs. *włączenie finansowe w aspekcie procesowym i koncepcyjnym*. Innym przykładem może być terminologia w wykorzystanych w pracy badaniach PISA. W rozprawie przyjęto, że badane są kompetencje, tymczasem powszechnie przyjęta charakterystyka badań PISA prezentuje te badania jako „największe międzynarodowe badanie **umiejętności** uczniów na świecie, realizowane co 3 lata we wszystkich krajach członkowskich OECD”.

W części badawczej rozprawy odczuwa się ponadto niedosyt interpretacji uzyskanych wyników i dyskusji nad tymi wynikami wraz z określonymi sugestiami dotyczącymi kierunków dalszych działań i badań.

Pewne błędy zaobserwowano także w sekcji „Bibliografia”. W sekcji tej znajdują się tylko dwie kategorie: *Źródła zwarte* (172 pozycje) oraz pozycje, zakwalifikowane jako: *Raporty badawcze, źródła internetowe i akty prawne* (124 pozycje). W tego typu opracowaniach powinny być wyszczególnione – dla pierwszej kategorii zaprezentowanej bibliografii: monografie i artykuły naukowe, a dla drugiej kategorii powinny być osobno zaprezentowane i staranniej opisane: raporty, akty prawne i netografie. Ponadto, *Mapa Edukacji finansowej* VI edycja znajduje się w kategorii „Źródła zwarte” (poz. 30), natomiast edycja V tego dokumentu znajduje się w kategorii „Raporty badawcze, źródła internetowe, akty prawne”(poz. 5).

Zaprezentowane mankamenty nie zmniejszają walorów naukowych zaprezentowanego opracowania. Część z nich to raczej sugestie skierowane do naukowców (zwłaszcza młodych), aby w dalszych pracach badawczych raczej uzgadniać nazwę i istotę danej koncepcji i przyjmować najbardziej adekwatne i istniejące już nazwy. Inne z kolei, stanowią dobrą bazę do dalszych badań naukowych, wśród których najważniejsze może być poszukiwanie odpowiedzi na pytania dotyczące możliwości i kierunków wykorzystania wiedzy uzyskanej z przeprowadzonych badań, np. w zakresie wykazanych obszarów, aspektów w finansach, które są najmniej i najbardziej zrozumiałe dla młodych ludzi.

Pani mgr Olga Wyszowska- Kaniewska zaprezentowała odpowiedni poziom wiedzy teoretycznej i empirycznej, w zakresie problematyki, której dotyczy rozprawa doktorska. Doktorantka wykazała się umiejętnością samodzielnego prowadzenia badań naukowych. W sposób poprawny zrealizowała cele badawcze i zweryfikowała sformułowane hipotezy badawcze.

Konkluzja końcowa

W świetle powyższych uwag należy stwierdzić, że rozprawa doktorska Pani mgr Olgi Wyszowskiej- Kaniewskiej pt. „Wpływ kompetencji finansowych na poziom ubankowienia i oszczędności osób młodych w Polsce” spełnia wymagania określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki i może być przedmiotem obrony i dalszych procedur związanych z nadaniem Jej stopnia doktora nauk ekonomicznych w przewodzie wszczętym w dyscyplinie *finanse*.

dr hab. Bożena Frączek, prof. UE